

Wypas kulturowy owiec na terenie dwóch karpackich parków narodowych

Kamila Musiał

*Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Systemów i Środowiska Produkcji,
32-083 Balice k. Krakowa*

Chów i hodowla owiec w Karpatach zawsze należały do głównych form tradycyjnej gospodarki pasterskiej, decydując o charakterze tego regionu (Wróbel, 1997). Pasterstwo jako specyficzny rodzaj utrzymania i hodowli zwierząt wymaga długotrwałego kontaktu z naturą oraz częściowej izolacji przestrzennej pasterzy, jednak na przestrzeni wieków to właśnie ich wędrówki przyczyniły się do przenikania różnych obyczajów. Dzięki temu kultura pasterska stanowi swoisty konglomerat elementów, na które składają się nie tylko przyroda i gospodarcze aspekty chowu owiec, ale w dużej mierze także oryginalna tradycja danego regionu (Molik i in., 2017; Radkowska i Musiał, 2017). Zatem, wypas owiec w rejonach górskich posiada ważne i szczególne funkcje kulturotwórcze, co odróżnia te obszary od innych w kraju. Owce spełniają istotną rolę w aspekcie podtrzymania tradycji regionalnych, podnosząc także atrakcyjność turystyczną regionu, a ich wypas wpisuje się w działalność kulturową, m.in. w górskich parkach narodowych (Musiał, 2004). Podtrzymywanie tradycji pasterskiej oraz sposobu utrzymania cennych krajobrazowo i przyrodniczo hal i polan w obrębie takich terenów chronionych jest obecnie warunkowane przez prowadzenie sezonowego wypasu owiec o małej obsadzie, a zatem ograniczonego wypasu kulturowego.

Ekstensywny i ograniczony chów zwierząt jest także prowadzony w parkach narodowych, za które uznaje się obszary chronione, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi i kulturowymi, o powierzchni nie mniejszej niż tysiąc hektarów. Podstawowym celem istnienia parków narodowych jest poznanie i zachowanie całości systemów przyrodniczych, co jest możliwe także dzięki istnieniu stref ochronnych w postaci otulin (Denisiuk, 1995).

W Polsce wypas kulturowy lub komercyjno-kulturowy jest prowadzony we wszystkich górskich parkach narodowych, w tym na obszarze Pienin i Tatr. Pieniński Park Narodowy (PPN) o powierzchni 23,46 km² zajmuje najcenniejsze pod względem krajobrazowym i przyrodniczym obszary Pienin Właściwych: Masyw Trzech Koron, Pieniny Czorsztyńskie, Pieninki oraz Przełom Dunajca. Został utworzony w 1932 r. jako pierwszy park narodowy w Polsce i od początku istnienia prowadzono w nim wypas owiec, aby nie przerywać dotychczasowego sposobu użytkowania. Przyjęto wówczas zasady wypasu kulturowego na wydzierżawionej wybranemu bacy Hali Majerz, który na zlecenie Parku wybudował tam istniejącą do dzisiaj bacówkę w stylu podhalańskim (Wróbel, 1997; Kawęcka i in., 2017). Nieco inaczej wyglądała sytuacja na terenie utworzonego w 1955 r. Tatrzańskiego Parku Narodowego (TPN) o powierzchni 211,64 km². Wcześniej, zwłaszcza w okresie II wojny światowej i w okresie powojennym w Tatrach był prowadzony zbyt intensywny wypas owiec, co powodowało różne szkody w istniejących tam zbiorowiskach roślinnych. W rezultacie, po utworzeniu parku i wykupie bądź wywłaszczeniu terenów hal w latach 60. XX wieku zniesiono w nim całkowicie wypas. Z czasem jednak okazało się, że stało się to przyczyną negatywnych zmian w środowisku przyrodniczym i obecnie na wybranych polanach odbywa się jedynie tzw. wypas kulturowy (Ciurzycki, 2004).

Celem pracy jest syntetyczna ocena prowadzonego obecnie wypasu kulturowego owiec na terenie dwóch górskich parków narodowych, zlokalizowanych w obrębie Karpat Zachodnich – Tatrzańskiego Parku Narodowego oraz Pienińskiego Parku Narodowego.

Material i metody

Opracowanie ma charakter analizy dualnej łączącej część przeglądową w oparciu o dostępną literaturę, w tym opracowania autorskie dotyczące wypasu kulturowego owiec oraz analizę instytucjonalną obejmującą faktografię dotyczącą formalnych uwarunkowań wypasu. Za teren badań przyjęto obszary Pienińskiego Parku Narodowego oraz Tatrzańskiego Parku Narodowego, położone w południowej części województwa małopolskiego. Dane dotyczące wypasu kulturowego zebrano w dyrekcji obydwu parków narodowych, do czego posłużyły stosowne umowy dzierżawy hal i polan. Przeprowadzono także wywiady z pracownikami odpowiedzialnymi za organizację wypasu. Informacje i wymogi zawarte w umowach dzierżawy zostały podzielone na 3 główne grupy: ogólne informacje na temat wypasu na terenie parku, wymogi społeczno-kulturowe oraz wymogi odnośnie ochrony przyrody.

Za przykład zorganizowanych działań służących podtrzymaniu bioróżnorodności hal położonych w obrębie parków narodowych oraz dziedzictwa kulturowego regionu poprzez wypas kulturowy owiec posłużyły: w Pieninach – Hala Majerz, na-

tomiast w Tatrach – polany Chochołowska Niżnia i Jarząbcza Niżnia.

Uwarunkowania fizyczno-geograficzne obszarów Tatr i Pienin

Środowisko geograficzne województwa małopolskiego jest mocno zróżnicowane, jako że jedynie 9% powierzchni znajduje się poniżej 200 m n.p.m. Z kolei, ponad 50% gruntów jest ulokowanych powyżej 500 m n.p.m., co w nizinnym kraju jest wyjątkowym zjawiskiem. Według podziału regionalnego Karpat, obszary dwóch parków narodowych znajdują się w granicach prowincji Karpaty Zachodnie oraz podprowincji Centralne Karpaty Zachodnie, która charakteryzuje się tym, że w jej skład wchodzi łańcuchy górskie zbudowane ze skał magmowych i metamorficznych oraz zalegających na nich pokryw skał osadowych z przewagą wapieni i dolomitów (Kondracki, 2009). Przynależą tutaj dwa makroregiony: Obniżenie Orawsko-Podhalańskie i Łańcuch Tatrzański. Do pierwszego zalicza się Pieniny, natomiast Łańcuch Tatrzański obejmuje dwa mezoregiony: Tatry Zachodnie i Wschodnie (tab. 1).

Tabela 1. Jednostki fizjograficzne na tle podziału administracyjnego obszarów parków narodowych: Tatrzańskiego i Pienińskiego

Table 1. Physiographic and administrative division of the areas of Pieniny National Park and Tatra National Park

Prowincja <i>Province</i>	Podprowincja <i>Subprovince</i>	Makroregion <i>Macroregion</i>	Mezoregion <i>Subregion</i>	Powiat <i>County</i>	Gmina <i>Commune</i>	Siedziba i powierzchnia parku <i>Headquarters and acreage of the park</i>
Karpaty Zachodnie	Centralne Karpaty Zachodnie	Obniżenie Orawsko-Podhalańskie	Pieniny	nowotarski	Szczawnica, Czorsztyń, Krościenko	Krościenko nad Dunajcem, 23,46 km ²
		Łańcuch Tatrzański	Tatry Zachodnie	tatrzański	Zakopane, Kościelisko, Poronin, Bukowina Tatrzańska	Kuźnice, 211,64 km ²
			Tatry Wschodnie			

Źródło: opracowanie własne na podstawie Kondrackiego (2009).

Source: own study, based on Kondracki (2009).

Pieniny to niewielka grupa górską, stanowiąca część długiego, porozrywanego pasa skałek wapiennych na granicy Centralnych i Zewnętrznych

Karpat Zachodnich. W granicach Polski obejmuje obszar pomiędzy Kotliną Nowotarską na północnym-zachodzie, Pogórzem Spiskim na południu

oraz Beskidem Sądeckim zlokalizowanym na północnym-wschodzie (Kondracki, 2009). Występują tam odporne wapienie jurajskie i kredowe, które tworzą grzbiety górskie oraz pojedyncze skałki. Osobliwości rzeźby terenu, jak również flory były podstawowymi przesłankami utworzenia w środkowej części regionu Pienińskiego Parku Narodowego. Łańcuch Tatrzański jest makroregionem Centralnych Karpat Zachodnich, który jest wyraźnie wyodrębniony spośród otaczających kotlin i pogórzy, a jego budowa geologiczna i typowa rzeźba lodowcowa są podobne do wyższych części Alp. Od północy łańcuch ten otoczony jest przez Obniżenie Orawsko-Podhalańskie, a od południa i wschodu przez Obniżenie Liptowsko-Spiskie.

Tatry to najwyższy masyw górski w Karpatach i zarazem w Polsce, jest on wyraźnie wyodrębniony z otaczających go Kotlin. Budowa geologiczna jest bardzo złożona, trzon krystaliczny zbudowany jest z granitoidów i skał metamorficznych, a na północ od trzonu leżą skały osadowe (Balon i in., 1995). Tatry stanowią jedyny w Karpatach polskich fragment gór o alpejskim charakterze rzeźby i krajobrazu. Ponadto, ze wszystkich pasm karpaccich posiadają najlepiej wykształcony piętrowy układ roślinności, który obejmuje wszystkie strefy klimatyczno-roślinne.

Wypas kulturowy owiec na halach Pienińskiego Parku Narodowego oraz Tatrzańskiego Parku

Narodowego – analiza przypadku

Na terenie Pienińskiego Parku Narodowego jest wypasane jedno z 12 stad owiec, które ogółem pasą się w Pieninach. Taki wypas na obszarze chronionym, określane jako kulturowy odbywa się obecnie na położonej we wsi Hałuszowa Hali Majerz, której powierzchnia wynosi 52,06 ha. Wypasanych jest tam około 500 sztuk owiec rasy polska owca górska (tab. 2). Za wypas odpowiada 1 pasterz (baca), wybrany w drodze przetargu, z którym podpisano umowę na okres 5 lat (obecna umowa kończy się w 2019 r.).

W skład dzierżawionej powierzchni wchodzi niezalesione i nieogrodzone części 12 działek ewidencyjnych. Pastwisko wydzierżawiono wraz z obiektami gospodarczymi: baczówką, stajnią oraz zlokalizowanymi na terenie pastwiska poidłami i ogrodzeniami łąk. Obsada owiec wynosi około 10 osobników na 1 ha, a typ koszar jest określany jako luźny. Opłata roczna za każdy hektar wynosi 485,9 zł, nie wyszczególniono natomiast liczby osób tzw. personelu pomocniczego (juhasów). Pasterze, tj. baca i juhasi muszą posiadać niezbędne dla przetwórstwa mleka badania medyczne. Również psy pasterskie, które towarzyszą im w wypasie muszą być zaszczepione i baca w tej kwestii odpowiada za bezpieczeństwo. Pasterze są też zobowiązani do dbania o porządek na wydzierżawionym terenie, zwłaszcza w otoczeniu baczówki.

Tabela 2. Warunki umowy dzierżawy na wypas kulturowy w obrębie Hali Majerz (PPN) oraz polan Chochołowska Niżnia i Jarząbcza Niżnia (TPN) – ogólne dane odnośnie organizacji wypasu
Table 2. Terms of lease agreements for cultural sheep grazing in the area of Hala Majerz (PPN) and Chochołowska Niżnia, Jarząbcza Niżnia (TNP) – general data on the organization of grazing

Wyszczególnienie <i>Specification</i>	Pieniński PN <i>Pieniny NP</i>	Tatrzański PN <i>Tatra NP</i>
Łączna liczba stad objętych wypasem kulturowym w parku <i>Total number of flocks of sheep covered by cultural grazing in the park</i>	1	7
Łączna liczba owiec objętych wypasem kulturowym w parku <i>Total number of sheep covered by cultural grazing in the park</i>	ok. 500 – <i>about 500</i>	ok. 1300 – <i>about 1300</i>
Długość trwania umowy <i>Duration of the agreement</i>	5 lat (obecna 2014–2019) <i>5 years (current agreement 2014–2019)</i>	przedłużana po spełnieniu warunków wypasu <i>extended after meeting the grazing conditions</i>

Wypas kulturowy owiec na terenie dwóch karpackich parków narodowych

Kryterium wyboru bacy <i>Selection criterion of shepherd</i>	przetarg <i>tender</i>	przetarg <i>tender</i>
Oplata roczna za dzierżawę (1 ha) <i>Annual lease fee (1 ha)</i>	485,9 zł	opłata w wysokości 0,5 q żyta wg cen za dany rok <i>fee in the amount of 0.5q rye, according to market price in a year</i>
Miejsce wypasu kulturowego <i>Place of cultural grazing</i>	Hala Majerz	Chochołowska Niżnia, Jarząbcza Niżnia
Powierzchnia hali lub polany <i>Acreage of clearing</i>	52,06 ha	łącznie 20,3 ha <i>in total 20.3 ha</i>
Liczba owiec na hali lub polanie <i>Number of sheep in the clearing</i>	do 500 sztuk – <i>up to 500</i>	do 150 sztuk – <i>up to 150</i>
Rasa – <i>Breed</i>	polska owca górska <i>Polish Mountain Sheep</i>	polska owca górska <i>Polish Mountain Sheep</i>
Personel pomocniczy-juhasi <i>Auxiliary staff</i>	nie wyszczególniono ile osób <i>not specified how many people</i>	1 osoba na każde 100 sztuk owiec <i>one person per 100 sheep</i>
Obsada owiec w okresie wypasu <i>Number of sheep during grazing</i>	ok. 10 sztuk/ha <i>about 10 sheep/ha</i>	7–8 sztuk/ha <i>7–8 sheep/ha</i>
Typ koszaru <i>Type of sheep fold</i>	luźny (1 owca/2–2,5 m ² /dobę) <i>loose (1 sheep /2–2.5 m²/night)</i>	nie wyszczególniono <i>not specified</i>
Dostęp do prądu, wody <i>Access to electricity and water</i>	tak, woda ze studni głębinowej <i>yes, water from a deep-drilled well</i>	nie wyszczególniono <i>not specified</i>
Psy pasterskie <i>Shepherd dogs</i>	owczarki podhalańskie <i>Polish Tatra Sheepdog</i>	owczarki podhalańskie <i>Polish Tatra Sheepdog</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie umów dzierżawy udostępnionych przez Dyрекcje PPN oraz TPN.

Source: own study, based on lease agreements shared by the Directorate of PNP and TNP.

Na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego jest ogółem wypasanych 7 stad owiec, liczących w sumie około 1300 sztuk zwierząt. Umowa dzierżawy, zawierana pomiędzy parkiem narodowym a wybieranym na drodze przetargu bacą, może być przedłużana po spełnieniu warunków wypasu i dotyczy polan Chochołowska Niżnia i Jarząbcza Niżnia o łącznej powierzchni 20,3 ha. Opłata roczna za dzierżawę 1 hektara wynosi według umowy tyle, ile warte jest 0,5 q żyta wg cen za dany rok. Wypasać można tylko zwierzęta ras miejscowych. Na wymienionych polanach wypasanych jest do 150 sztuk owiec rasy polska owca górska. Używane psy pasterskie muszą należeć w Tatrach do miejscowej rasy owczarek podhalański. Tatrzański Park Narodowy nakłada na bacę obowiązek zatrudnienia pomocników, czyli tzw. juhasów w ilości co najmniej jedna osoba na każde 100 sztuk zwierząt.

Wypas kulturowy, stanowiąc pewną formę ochrony dziedzictwa kulturowego regionu, jest także szansą na jego ożywienie ekonomiczne. W związku z tym bacowie muszą spełniać różne

warunki określone w umowie dzierżawy, z grupy tzw. społeczno-kulturowych. Zalicza się do nich organizowanie imprez pasterskich, poszerzenie oferty sprzedawanych produktów z mleka owczego oraz kultywowanie tradycji w baczówkach. Swoistą atrakcją o rosnącym znaczeniu stanowi także sam widok owiec pasących się w pobliżu szlaków turystycznych (Molik i in., 2017; Knapik i Musiał, 2017). Na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego dla wypasu kulturowego istotną rolę spełniają zwłaszcza tzw. warunki etnograficzne (tab. 3). Wyraża się to w przestrzeganiu tradycyjnych obrzędów pasterskich: we wsi przed wypasem, redyku, na polanie oraz w szałasie pasterskim. Dotyczy to również wymogów w zakresie wyposażenia baczówki oraz posiadania i używania tradycyjnego sprzętu, takiego jak m.in.: warzecha, czerpaki, kotlik, gielety, pucier. W baczówce jest tradycyjne palenisko, kocioł, sprzęt do przerobu mleka itd. Baczówka znajduje się na szlaku oscypkowym i są w niej wyrabiane certyfikowane produkty mleczne, takie jak:

bundz, oscypki, redykołki, gołki. W umowie jest także zapisane porozumiewanie się gwarą góralską, w tym stosowanie tradycyjnego nazewnictwa dla znajdujących się w bacówce sprzętów. Duży nacisk kładzie się także na noszenie odzienia góralskiego przez bacę i juhasów, takiego jak: portki z parzenicami, kyrpce, biała koszula, serdak i in. Ponadto, w okresie trwania wypasu baca powinien opiekować się wszystkimi zabytkowymi szałasami, które znajdują się na polanie.

Na terenie Pienińskiego Parku Narodowego pasterze są zobowiązani do prowadzenia wypasu w schludnych strojach oraz używania tradycyjnego wyposażenia bacówki i sprzętów gospodarskich, takich jak: palenisko, kocioł i sprzęt do przerobu mleka.

W umowie znajduje się także zapis, że na życzenie wydzierżawiającego, czyli Pienińskiego

Parku Narodowego, w terminie przez niego ustalonym dzierżawca zobowiązuje się do prowadzenia wypasu w pełnych strojach regionalnych, co dotyczy także wszystkich jego pracowników. Ponadto, wydzierżawiający halę zobowiązuje się do wyrobu certyfikowanego regionalnego sera oscypka i poddawania się kontroli jego wyrobu. Ma też obowiązek wywieszania certyfikatów w widocznym miejscu w bacówce. W ramach działalności może być prowadzona sprzedaż wyrobów mleczarskich, uzyskanych wyłącznie z produkcji pochodzącej z Hali Majerz. Dzierżawca jest także zobowiązany do przeprowadzania koniecznych remontów i bieżących napraw bacówki i sprzętu do przerobu mleka na koszt własny (tzn. konserwacji obiektów i urządzeń). Zobowiązuje się ponadto do informowania turystów o wypasie, tradycjach regionu i zasadach zwiedzania Pienińskiego Parku Narodowego.

Tabela 3. Wymogi społeczno-kulturowe wypasu kulturowego w obrębie Hali Majerz (PPN) oraz hal Chochołowska Niżnia, Jarzabcza Niżnia (TPN)

Table 3. Social and cultural requirements for cultural sheep grazing in the area of Hala Majerz (PNP) and Chochołowska Niżnia, Jarzabcza Niżnia (TNP)

Wyszczególnienie <i>Specification</i>	Pieniński PN <i>Pieniny NP</i>	Tatrzański PN <i>Tatra NP</i>
Wyposażenie bacówki <i>Equipment for the shepherd's hut</i>	tradycyjne palenisko, kocioł, sprzęt do przerobu mleka <i>traditional hearth, a cauldron, equipment for milk processing</i>	tradycyjny sprzęt <i>traditional equipment</i> (warzecha, czerpaki, kotlik, gielety, pucyery)
Regionalne ubrania <i>Regional clothes</i>	nie zawsze wymagane <i>not always required</i>	odzienie góralskie <i>highland clothing</i> (portki, kyrpce, biała koszula, serdak, kapelusz, pas, spinka, ciupaga, torba)
Posługiwanie się regionalną gwarą <i>Using the regional dialect</i>	nie wymagane <i>not required</i>	tak <i>yes</i>
Przestrzeganie tradycyjnych obrzędów pasterskich <i>Abiding by traditional customs</i>	niekonieczne <i>not necessary</i>	tak <i>yes</i>
Bacówka na szlaku oscypkowym <i>Shepherd's hut on the oscypek cheese trail</i>	tak <i>yes</i>	tak, pełny wyrób produktów mlecznych <i>yes, a full production of dairy products</i> (bundz, oscypki, redykołki, gołki)
Produkty mleczne certyfikowane <i>Certified milk products</i>	tak <i>yes</i>	tak <i>yes</i>
Opieka nad szałasami zabytkowymi <i>Taking care of shepherd's huts</i>	tak <i>yes</i>	tak <i>yes</i>
Informowanie turystów na temat wypasu kulturowego <i>Informing tourists about cultural grazing</i>	tak <i>yes</i>	nie wyszczególniono <i>not specified</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie umów dzierżawy udostępnionych przez Dyrekcję PPN oraz TPN.
Source: own study, based on lease agreements shared by the Directorate of PNP and TNP.

Polska część Karpat od wielu stuleci znajduje się pod silną i różnorodną presją człowieka, w efekcie czego nawet tatrzański krajobraz nie jest już całkowicie pierwotny, a niektóre jego elementy są wręcz głęboko przekształcone. W piętrach reglowych, gdzie naturalnymi, trwale uwarunkowanymi klimatycznie zbiorowiskami

są lasy, roślinność polan ma charakter nieklimakosowy i po ustąpieniu czynnika utrzymującego jej dotychczasowy stan podlega sukcesji wtórnej. Obecny charakter polan został ukształtowany w wyniku wypasu i koszarzenia owiec, jak również koszenia łąk, a zbiorowiska takie określa się jako półnaturalne.

Tabela 4. Wymogi odnośnie ochrony przyrody w obrębie Hali Majerz (PPN) oraz hal Chochołowska Niżnia, Jarząbcza Niżnia (TPN)

Table 4. Requirements for nature conservation for cultural sheep grazing in the area of Hala Majerz (PNP) and Chochołowska Niżnia, Jarząbcza Niżnia (TNP)

Wyszczególnienie <i>Specification</i>	Pieniński PN <i>Pieniny NP</i>	Tatrzański PN <i>Tatra NP</i>
Termin rozpoczęcia wypasu <i>Start of grazing season</i>	1 maja danego roku <i>1 May each year</i>	wiosenny odrost traw min. 8 cm <i>spring regrowth of grasses up to 8 cm</i>
Termin zakończenia wypasu <i>End of grazing season</i>	15.10 danego roku <i>15.10 of each year</i>	15.10 danego roku <i>15.10 of each year</i>
Mechaniczne lub ręczne usuwanie niepożądanych roślin – <i>echanical or manual removal of unwanted plants</i>	tak <i>yes</i>	nie wyszczególniono <i>not specified</i>
Koszenie w trakcie sezonu wegetacyjnego <i>Mowing during the growing season</i>	2 razy (maj lub czerwiec i sierpień) <i>2 times (May or June and August)</i>	nie wyszczególniono <i>not specified</i>
Odległości koszar od źródeł, potoków <i>Distance from the sheep fold to the spring and banks of the streams</i>	min. 50 m	zakaz w pobliżu źródeł, potoków <i>not allowed near the spring and banks of the streams</i>
Prawo do wypasu w przyległych lasach <i>Right to lead the sheep to adjacent forests</i>	nie <i>no</i>	nie <i>no</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie umów dzierżawy udostępnionych przez Dyрекcję PPN oraz TPN.
Source: own study, based on lease agreements shared by the Directorate of PNP and TNP).

Dynamika sukcesji na polanach przejawia się w dwojaki sposób. Po pierwsze, na całym obszarze zachodzą przemiany zbiorowisk związanych z gospodarką pasterską w inne zbiorowiska, przystosowane do zmienionych warunków. Po drugie, następuje powrót lasu na tereny, na których występował on dawniej (Ciurzycki, 2004; Michalik, 1990). Wypas owiec traktowany jest w takich ekosystemach trawiastych jako element czynnej ochrony zbiorowisk roślinnych, wpływający na utrzymanie bioróżnorodności na

korzystnym poziomie (Sosin-Bzducha i in., 2012; Musiał i Kasperczyk, 2013; Musiał i in., 2015).

Z drugiej strony, jednym z najstarszych i najważniejszych czynników antropopresji, a zatem oddziaływania człowieka na środowisko naturalne jest właśnie gospodarka pasterska. Dlatego też obowiązująca na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego umowa dzierżawy zawiera różne obostrzenia, mające na celu ochronę przyrody. Określa ona, że wypas można rozpocząć, gdy odrost runi osiąga 8 cm, a zakończyć nie później niż

15 października (tab. 4). Baca musi ponadto udowodnić, że posiada poza Tatrami łąki czy polany, tzw. przepaski, na których może wiosną wypasać owce, zanim w Tatrach trawa nie podrośnie przynajmniej na 8 cm. Jest to spowodowane krótszym sezonem wegetacyjnym niż na obszarach przylegających w rezultacie występowania dużych wysokości n.p.m. W myśl umowy zabrania się używania nawozów sztucznych oraz koszarowania w pobliżu źródeł i potoków. Nie można także wypasać owiec w przyległych do polan lasach. Ponadto, po większych opadach deszczu wypas nie powinien odbywać się na terenach stromych, nie należy również wypędzać zwierząt przed obechnięciem rosy. Baca jest także zobowiązany do ochrony wyznaczonych na polanach powierzchni badawczych i do zostawiania około 20% powierzchni do zakwitnięcia.

Umowa dzierżawy na terenie Pienińskiego Parku Narodowego zakłada, że w każdym roku termin rozpoczęcia wypasu wypada na 1 maja, a zakończenia na 15 października. Ponadto, baca jest zobowiązany na koszt własny do mechanicznego lub ręcznego wykaszania niepożądanych gatunków roślin, takich jak np. ostrożeń polny (*Cirsium arvense*), które pojawiają się na pastwisku. Takie koszenie należy przeprowadzić dwukrotnie w trakcie każdego sezonu wypasowego – w maju lub czerwcu oraz w sierpniu. W umowie zapisana jest także odległość koszar od źródeł i potoków, wynosząca minimum 50 metrów. Dzierżawca nie ma jednak prawa wyprowadzania owiec do przyległych lasów i terenów zalesionych, jak również obowiązuje go zakaz nawożenia mineralnego. Obecnie jednak, z danych pozyskanych z Dyrekcji PPN wynika, że park nie jest zainteresowany poszerzeniem wypasu, jako że lepszym zabiegiem dla podtrzymania bioróżnorodności w tego typu obszarze

wydaje się koszenie. Dlatego tam, gdzie jest to możliwe, wypas jest uzupełniany koszeniem mechanicznym kosiarkami górskimi lub ręcznie przy użyciu kosi. Corocznie koszone jest w ten sposób około 90–100 ha łąk i pastwisk górskich w Pieninach.

Podsumowanie

Wypas kulturowy jest obwarowany licznymi ograniczeniami i zasadami, według których mogą w nim uczestniczyć tylko bacowie, którzy otrzymają koncesję na wypas i podpiszą umowę dzierżawy z władzami parków narodowych. Umowa taka zawiera nie tylko ogólne informacje na temat wypasu na terenie parku, ale przede wszystkim różne wymogi – społeczno-kulturowe oraz odnośnie ochrony przyrody. Określone jest zatem, na jakim terenie i ile owiec może być wypasanych, tak aby zwierzęta nie powodowały szkód w środowisku naturalnym, co służy zachowaniu różnorodności przyrodniczej.

Wypas kulturowy reguluje także kwestię przestrzegania tradycyjnych obrzędów pasterskich, takich jak używanie tradycyjnego sprzętu, odzieży i gwary góralskiej, co pozwala kultywować dziedzictwo danego regionu. Ponadto, może być to wykorzystane w promocji turystyki, przyczyniając się do rozwoju sektora usług.

Istotny jest także aspekt społeczno-kulturowy chowu i hodowli zwierząt, zwłaszcza ras rodzimych, który stanowi istotny element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Stare rasy zwierząt gospodarskich, takie jak polska owca górską, nie nadające się do hodowli wielkoprzemysłowej, również stanowią w znaczący sposób o podtrzymaniu swojego dziedzictwa kulturowego regionu.

Literatura

- Balon J., German K., Kozak J., Malara W., Widacki W., Ziąja W. (1995). Regiony fizycznogeograficzne. W: Karpaty Polskie, J. Warszczyńska (red.), Kraków, ss. 117–130.
- Ciurzycki W. (2004). Struktura przestrzenna naturalnych odnowień świerkowych na górnoregłowych polanach popasterskich w Tatrach Polskich. Sylwan, 7: 20–30.
- Denisiuk Z. (1995). Ochrona przyrody i krajobrazu. W: Karpaty Polskie, J. Warszczyńska (red.), Kraków, ss. 131–143.
- Kawęcka A., Radkowska I., Szewczyk M., Radkowski A. (2017). Wypas kulturowy owiec w ochronie cennych zbiorowisk roślinnych na przykładzie Hali Majerz. Wiad. Zoot., LV (5): 189–197.

- Knapik J., Musiał K. (2017). Multifunkcjonalność chowu owiec – próba nowego ujęcia problemu. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 44 (2): 161–175.
- Kondracki J. (2009). *Geografia regionalna Polski*. Wyd. III, PWN, Warszawa, ss. 355–371.
- Michalik S. (1990). Sukcesja roślinności na polanie reglowej w Gorczańskim Parku Narodowym w okresie 20 lat w wyniku zaprzestania wypasu. *Prądnik, Prace Muz. Szafera*, 2: 137–148.
- Molik E., Dobosz J., Kordeczka K., Pęksa M. (2017). Wypas kulturowy owiec na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego jako przykład gospodarowania zgodnego z zasadami ekorozwoju. *Probl. Drob. Gosp. Rol.*, 1: 61–70.
- Musiał W. (2004). Creation instruments of sustainable development of mountain areas agriculture – case of cultural grazing of sheep. *Prace Komisji Nauk Rol. i Biolog. BTN, Seria B*, nr 54, Kraków, ss. 433–441.
- Musiał K., Kasperczyk M. (2013). Changes in floristic composition of the mountain pasture sward after the abandonment of sheep grazing. *Grassl. Sci. Eur.*, 18: 418–420.
- Musiał K., Szewczyk W., Grygierzec B. (2015). Wpływ zaprzestania użytkowania na skład gatunkowy łąk i pastwisk wybranych mezoregionów Karpat Zachodnich. *Fragm. Agron.*, 32 (4): 53–62.
- Radkowska I., Musiał K. (2017). Wykorzystanie pastwiskowe różnych typów zbiorowisk trawiastych jako sposób zachowania ich funkcji gospodarczych, przyrodniczych i kulturowych. *Mat. konf. pol.-niem.*, ss. 217–227.
- Sosin-Bzducha E., Chełmińska A., Sikora J. (2012). Wypas owiec jako element czynnej ochrony Krajobrazu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. *Wiad. Zoot.*, L (2): 85–88.
- Wróbel I. (1997). Pasterstwo w regionie pienińskim. *Pieniny – Przyr. Człow.*, 5: 43–52.

CULTURAL SHEEP GRAZING IN THE AREA OF TWO CARPATHIAN NATIONAL PARKS, TATRA AND PIENINY

Summary

Cultural grazing of sheep is characterized by numerous restrictions and rules for shepherds, which are imposed by the authorities of particular national parks. Firstly, to participate in such grazing, one needs to sign a lease contract, and then abide by its rules. Such an agreement contains not only general information about grazing in the park, but above all, requirements for nature conservation, as well as various socio-cultural requirements. Thus, it is determined how many sheep can be grazed in particular area, so that animals do not cause damage to the environment, and the issue of compliance with traditional pastoral rites is also regulated. The socio-cultural aspect of animal husbandry and breeding, especially native breeds, is also important for sustainable development of rural areas. In particular, old, native breeds of farm animals, such as the Polish Mountain Sheep, unsuitable for large-scale farming, make a significant contribution to maintaining the specific cultural heritage of the region of Western Carpathians.

Key words: Polish Mountain Sheep, national parks, cultural sheep grazing, Western Carpathians



Fot.: P. Paraponiak